

UOT № 343.614

**ÖZÜNÜ ÖLDÜRMƏ HƏDDİNƏ ÇATDIRMA İLƏ BAĞLI
CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ MÖVCUD PROBLEMLƏR**

A.E.Qasimov, Z.Z.Quliyev

Azərbaycan Milli Aviasiya Akademiyası
Bakı, Mərdəkan prospekti 30
e-mail: aydin.qasimov53@mai.ru

Açar sözlər: intihar, cinayət məəcəlləsi, hüquq

Keywords: suicide, criminal code, law

Ключевые слова: самоубийство, уголовный кодекс, право

İnsan üçün ən dəyərli olan onun həyatıdır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 27-ci maddəsinin birinci hissəsində deyilir: “Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır” (1). İnsanın müstəqil olaraq həyatdan getməyə qərar vermək hüququ varmı? Bu suala cavab tapmaq üçün cinayət hüquq normasının məzmununa müraciət etmək çox yaxşı olardı. AR CM-nin 125-ci maddəsində insanın özünü öldürmə həddinə çatdırılmasının anlayışı verilmişdir. Həmin maddədə deyilir: “Təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərərçəkmiş şəxsi onunla amansız rəftar etmə, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alçaltma, ona hədə-qərxi gəlmə yolu ilə özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırmaya görə məsuliyyət nəzərdə tutulur” (2).

Qanunvericiliyin tələbindən görüldüyü kimi, cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün intihar edənin məqsədinə nail olub-olmaması əhəmiyyət kəsb etmir. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında şəxsin özünü öldürməsi (intihar etməsi) cinayət hesab edilmir. Lakin AR CM-nin 125-ci maddəsinin yuxarıdakı şərhindən görüldüyü kimi, özünü öldürmə həddinə çatdırma, insanı özünü öldürməyə vadar etmə cinayətdir. Bunun da obyektı başqa şəxsin həyatıdır.

Müasir dövrdə insanın öz həyatı ilə istədiyi kimi davranmaq hüququ tanınır. O istədiyi vaxt öz həyatının mövcudluğuna son qoya bilər. Lakin heç kim ona, onun həyatına qəsd edə bilməz.

AR Cinayət Məcəlləsinin 125-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət əməlinə görə kifayət qədər ağır cəza nəzərdə tutulur – üç ildən yeddi ilədək azadlıqdan məhrum etmə. Şərh olunan cinayətin ictimai təhlükəliliyi nəinki başqa şəxsin özünü həyatdan məhrum etməsi və ya buna cəhd göstərməsi, həm də təqsirkarın mənəviyyatdan, insanlıqdan kənar, amansız hərəkətlər etməsi ilə xarakterizə olunur.

AR Cinayət Məcəlləsinin 125-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət cəmiyyət üçün əhəmiyyətli ictimai təhlükə yaradır. Bu əməl digər insanın həyatının təhlükəsizliyinə qəsd olmaqla yanaşı, digər insanın mənəvi vəziyyətinə və ləyaqətinə aşağılayıcı münasibətlə, xüsusi mənəviyyətsizlik və qəddarlıqla səciyyələnir.

Bu gün Azərbaycanın mətbu orqanlarında elmi publisistik məqalələrlə çıxış edən tanınmış hüquqşünaslar özünü öldürmə (intihar) və ona cəhd problemlərinə toxunur və maraqlı fikirlər irəli sürürlər: Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunu özünü öldürmə (intihar) və ona cəhd əməllərini cinayət hesab etmir. Qəsdən ziyan çəkən obyekt başqa

şəxsin deyil, intihar edənin həyatı olduğundan, əməlin qeyri-hüquqilik əlaməti bu halda mövcud olmayacaqdır. Ölkəmizin qanunvericilik sistemi əksər xarici dövlətlərdə olduğu kimi şəxsin yaşamaq hüququnun məntiqi davam olaraq ölmək (yaşamına son qoymaq) hüququnu da tanıyır. Odur ki, şəxsin özü tərəfindən iradəsinin istisna olmadığı şəraitlə həyatına son qoyması qanunla qadağan edilən əməl hesab edilmir və yalnız əxlaqi tərəfdən pislənilə bilər. Cinayətdə iştirakçılığa dair aksesson nəzəriyyəsinin müddəalarına uyğun olaraq özünü öldürmə cinayət hesab edilmədiyindən onun törədilməsində iştirakçılıq da cinayət məsuliyyəti yaratmayacaqdır. Bu cür yanaşma iştirakçılığa dair cinayət qanununun tələblərindən irəli gəlir. Belə ki, intihar edəndə özünü öldürmək qətiyyəti yaratmaqla (intihar edənin iradəsinin istisna olunduğu hallar nəzərə alınmaqla) onu bu əmələ sövq edən və ya intihar edənə məsləhətləri, göstərişləri və məlumatları ilə, habelə alət və ya vasitələr vermək, maneələri aradan qaldırmaqla kömək edən şəxsin əməli cinayət məsuliyyəti doğurmur? Lakin, özünü öldürmədə köməklik hərəkətləri intihar edənin bir başa həyatdan məhrum edilməsinə yönələn və onun ölümünə səbəb olan hərəkətlərin icra edilməsində ifadə olunduqda əməl qəsdən adam öldürmə kimi qiymətləndiriləcəkdir. Azyaşlı, ruhi xəstələr və digər hər hansı səbəbdən hərəkətlərinin mahiyyətini anlamayan şəxslərin özünü öldürməsinə təhrik etmə və ya kömək göstərmə hərəkətləri qəsdən adam öldürməyə görə məsuliyyət yaradır. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikasında intihara sövq etmə və ya kömək etmə əməlləri kriminalaşdırılmalı və həmin əmələ görə məsuliyyət nəzərdə tutan ayrıca maddə cinayət məəcəlləsinə daxil edilməlidir. Bu zərurət həmin əməllərin kifayət qədər ictimai-təhlükəliliyi ilə bağlıdır. Son dövrlərdə ölkə ərazisində artan intiharların sayı da bu cür əməllərə biganə qalmamağı, həmin nəticələrin baş verməsinə şərait yaradan halların müəyyən edilərək aradan qaldırılmasını və onlarla cinayət-hüquqi mübarizəni aktuallaşdırır.

Bu zaman insan həyatının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlərə vurulan ziyan və onun dərəcəsi aşkardır. Digər tərəfdən insan həyatına, onun normal şəraitdə davam etməsinə qarşı eqoist, biganə yanaşaraq İlahi iradəyə, ictimai mənəviyyətə və sosial qanunlara zidd çıxmaqla başqasında intihar etmək qətiyyəti yaradan və ya bunları icra etməkdə yardımcı olan şəxslərin kifayət qədər sosial təhlükəliliyi də mübahisə doğurmur. Azərbaycan cinayət qanunvericiliyi tarixində azyaşlı və ya psixi qüsuru olan şəxsləri intihara sövq etməyə və ya kömək etməyə görə məsuliyyət nəzərdə tutulurdu. 1922-ci il CM-nin 148-ci maddəsində bu cür məsuliyyət müəyyən edilirdi. Lakin, 1960-cı CM-i qəbul ediləndən sonra həmin əmələ görə məsuliyyət götürülmüş və bu cür hallar qəsdən adam öldürmə kimi qiymətləndirilirdi.

Qeyd etmək istərdik ki, “Özünü öldürmə həddinə çatdırma” adlı maddə Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 110-cu (3), Ukrayna Cinayət Məcəlləsinin 120-ci (4) və Belarus Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 145-ci (5) maddəsində də əks olunmuşdur.

Hazırda bir çox xarici dövlətlərin cinayət qanunlarında intihara sövq etmə və ya kömək etməyə görə müstəqil məsuliyyət nəzərdə tutulur. Məsələn, 2005-ci il 5237 sayılı Türk Cəza Qanununun 48-ci maddəsində “İntihara yönləndirmə” əməlinə görə məsuliyyət müəyyən edilir. 48-ci maddəyə görə “başqasını intihara əzm etmə, sövq etmə, başqasında intihar qərarını qüvvətləndirmə ya da, başqasının intiharına hər hansı bir şəkildə yardım etmə” cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

İntihara sövq etmə və ya kömək etməyə görə cinayət məsuliyyəti həmçinin İsveçrə, Avstriya, Fransa, Yaponiya və bir çox digər dövlətlərin cinayət qanunlarında mövcuddur. Qeyd olunanları nəzərə alaraq hesab edirik ki, ictimai münasibətlərə ciddi ziyan vuran və

ictimai əxlaqa zidd olan intihara sövq etmə və ya kömək etmə kimi ictimai təhlükəli əmələ görə məsuliyyətin mövcud olmaması cinayət qanunda aşkar boşluqdur. Odur ki, bu cür əməlləri kriminallaşdırmaqla qanunverici Cinayət Məcəlləsinə “125-1 – “İntihara sövq etmə və ya kömək etmə” adlı maddə daxil etməlidir. Cinayət əməli kəskin tərkibli konstruksiya ilə ifadə olunmalıdır ki, tam məsuliyyət intihara sövq edildiyi və ya onun törədilməsinə hər hansı formada köməklik (intiharın icrası və ölümə birbaşa səbəb olan hərəkətlərin edilməsi istisna olmaqla) edildiyi andan nəticənin baş verməsindən asılı olmadan yaranmış olsun. İntihar edənin ölüm faktı isə ağırlaşdırıcı əlamət kimi tərkibdə nəzərdə tutulmalıdır. İntihara təhrik edən və ya ona kömək edən intihar edənin ölümünü həm arzu edə bilər, həm də arzu etmədən ona şüurlu surətdə yol verə bilər. Odur ki, subyektiv cəhətdən əməlin həm birbaşa, həm də dolaylı qəsdlə törədilməsi mümkündür. Cinayətin subyektinin 16 yaşdan müəyyən edilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Göründüyü kimi, AR CM-nin 125-ci maddəsinə əsasən, özünü öldürmə həddinə çatdırma cinayətində zərərçəkmiş şəxs qismində yalnız təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olan şəxs çıxış edə bilər. Belə asılılığı olmayan şəxsin AR CM-nin 125-ci maddəsində göstərilən hərəkətlər nəticəsində özünü öldürməsi və ya özünü öldürməyə cəhd etməsi həmin maddə ilə cinayət məsuliyyətini istisna edir. Amma Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Belarus Respublikasının cinayət qanunvericiliyinə görə, analoji cinayətin törədilməsində zərərçəkmiş şəxs qismində həm təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olan şəxs, həm də belə asılılığı olmayan şəxs çıxış edə bilər.

Bu gün ki, təcrübədə intihar həddinə çatdırılma obyektinin haqqında mübahisələr getmir. AR CM-nin 125-ci maddəsi, CM-nin şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə həsr olunan bölməsində yerləşdirilib, deməli obyekt olaraq şəxsiyyətin təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlər çıxış edəcəklər.

Elmdə ümumi qəbul olunmuş mövqeyə əsasən, intihar həddinə çatdırmanın obyektinin insanın həyat və sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlərdir. İntihar həddinə çatdırmanın əlavə obyektinin olaraq, intihar yolunu seçən şəxsin şərəf və ləyaqəti vurğulanır.

Obyektiv anlamda şərəf və ləyaqət cəmiyyətin düşüncəsində insan davranışının qiymətləndirilməsidir. Bir tərəfdən şərəf insanın daxili mənəvi (əxlaqi) vəziyyətidir. Digər tərəfdən şəxsiyyətin, onun mənəvi və sosial xüsusiyyətlərinin ictimai qiymətləndirilməsidir. Bu halda, unutmamaq lazımdır ki, şərəf anlayışı əvvəlcədən onun müsbət qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur.

İntihar həddinə çatdırmanın daha bir əlavə obyektinin sağlamlığını hesab etmək lazımdır? Bu o hallara aid edilir ki, intihar həddinə çatdırma üsullarından, cinayətkar fiziki zorakılığı seçir. Sağlamlıq dedikdə, yalnız xəstəlik və fiziki qüsurların olmaması deyil, eləcə də, tam fiziki, psixoloji və sosial rifah vəziyyəti nəzərdə tutulur.

Obyektiv tərəf həm hərəkətlə, həm də hərəkətsizliklə səciyyələnir. Hər iki halda təqsirkardan maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olmuş zərərçəkmiş şəxsin onunla amansız rəftar etmə, onun ləyaqətini mütəmadi olaraq alçaltma, ona hədə-qorxu gəlmə yolu ilə özünü öldürmə və ya özünü öldürməyə cəhd həddinə çatdırma cinayətinin törədilməsi üsulları kimi çıxış edir. Bu üsulların hər biri müstəqil şəkildə şəxsin həyatına, sağlamlığına, şərəf və ləyaqətinə qarşı cinayət törədilməsinə səbəb olur. Lakin, CM-nin 125-ci maddəsinin tətbiqində bu cinayətlərə görə əlavə təsnifata ehtiyac yoxdur. Belə ki, onlar təhlil edilən maddənin icbari tərkib əlamətləridir. Burada hissənin tamlıq rəqabəti yer alır və üstünlük tama verilir. CM-in 125-ci maddəsi adı çəkilən müstəqil əməlləri tamamilə əhatə edir. Sözügedən maddədə nəzərdə tutulan şərtlərin mövcudluğu halında, yuxarıda

qeyd olunan cinayətlər arasında iki və daha çoxu üzrə müstəqil təsnifat yalnız real əməllər toplusu şəraitində ola bilər. Baş vermiş cinayət nəticəsində zərərçəkənin sağlamlığına ağır xəsarət yetirilərsə (AR CM-nin 126-cı maddəsi) bu zaman, təqsirləndirilən şəxsin əməli AR CM-in 29-125 və 126-cı maddələri ilə cinayətlərin məcmusu üzrə tövsif olunacaqdır.

Təqsirkar özünün zərərçəkmiş şəxslə amansız rəftarı, onun ləyaqətini mütamadi olaraq alçaldılması və ya hədə-qorxu gəlməsinin nəticəsi olaraq zərərçəkmiş şəxsin özünü öldürəcəyini qabaqcadan görüb dərk edirsə və onun ölümünü arzu edirsə (birbaşa qəsd), zərərçəkmiş şəxsin özünü öldürməsi qəsdən adam öldürməyə (CM-in 120.1-ci və ya 120.2-ci maddələri) görə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Obyektiv tərəfin mütləq əlaməti zərərçəkənin intiharı və ya intihara cəhdi, eləcə də, günahkarın əməli ilə zərərçəkənin ölümü arasında səbəbli əlaqənin olmasıdır. Törədilmiş cinayət əməli ilə baş vermiş ağır nəticə arasında qarşılıqlı əlaqənin mövcudluğu labüddür.

Subyektiv cəhətdən təhlil edilən cinayət həm təqsirin birbaşa qəsd, həm də təqsirin dolayı qəsd formasında həyata keçirilə bilər. Birbaşa qəsd də cinayəti törədən şəxs zərərçəkəni özünü öldürməyə təhrik etdiyini dərk edir və o, belə bir nəticəni arzulayır.

Təqsirin dolayı qəsd formasında təqsirləndirilən şəxs və ya cinayəti törədən şəxs zərərçəkənin intihar edəcəyinin mümkünlüyünü dərk edir, lakin bunu arzu etməsə də buna laqeyd münasibət bəsləyir.

Bir qayda olaraq, intihar həddinə çatdırma dolayı qəsdə törədilir. Lakin, bu birbaşa qəsdə törədilən hallardada baş verir. Günahkar şəxs məqsədyönlü şəkildə şəxsi intihara sövq edir. Bilir ki, onun təhdidləri, kobud rəftarı və digər bu kimi əməlləri zərərçəkənin intihar edəcəyi ehtimalını, hətta qaçılmazlığını yaradır. O belə bir nəticənin baş verməsini arzulayır. Son nəticədə zərərçəkən bütün bu təhdidlərə dözməyərək intihar edir.

İntihar həddinə çatdırmada təqsirin bir başa qəsd forması mövcud olduğu halda, günahkar şəxs qətl cinayətinə görə məsuliyyət daşmalıdır. Həyata son qoyulmasının zərərçəkənin özü tərəfindən yerinə yetirilməsi məqamı, əməlin təsnifatı üçün əhəmiyyət kəsb etmir. Bu məqam o halda xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, intihara təhrik olunan azyaşlı, ruhi xəstə və ya əqli qüsurludur. Azyaşlının və ya əqli qüsurlunun intihar həddinə çatdırılması əməli dolayı qəsd formasında qəsdən adam öldürmə kimi tövsüf ediləcəkdir (CM-in 120-ci maddəsinin I hissəsi).

Qurbanı iradəsini göstərmək imkanından məhrum etməklə, zərərçəkmiş şəxsi intihara fiziki məcbur etmək də mümkündür.

Özünü öldürmə həddinə çatdırmaya görə cinayət məsuliyyəti 16 yaşından etibarən yaranır. Zərərçəkənin maddi, xidməti və ya sair cəhətdən asılı olduğu şəxs cinayətin subyektivi ola bilər.

Son illər respublikamızda bu növ cinayətlərin artan xətt üzrə inkişaf etməsi, azyaşlılar, yetkinlik yaşına və ya həddi-buluğa çatmamışlar arasında daha sürətlə yayılması özünü öldürmə həddinə çatdırma cinayətinin səbəblərinin aydınlaşdırılmasını və öyrənilməsini aktuallaşdırır. Bu növ cinayətlərin törədilməsini doğuran səbəb və şəraitin daha dərinə öyrənilməsini zəruri edir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, intihar həddinə çatdırılma özlüyündə artıq bütövlükdə cəmiyyətin həll edilməsi vacib olan problemlərindən biridir.

İntihar həddinə çatdırılmanın yaranma səbəbləri (determinasiyası) öyrənilməklə, yeniyetmələrə, qadınlara, yaşlı insanlara, ilk növbədə onların yüksək emosional vəziyyət-

də ola bilməsi ehtimalını nəzərə alaraq, onlara mənfi təsiri azaltmaq və yaxud da aradan qaldırmaq zəruridir.

İntihar həddinə çatdırmada zərərçəkənin şəxsiyyətinin həddən artıq həssaslığı, psixoloji durumu, emosional dözümsüzlüyü və eləcə də, özünə inamın aşağı səviyyədə olması kimi xüsusiyyətləri artıq intihar həddinə çatdırılmağa zəmin yaradır. Cinayətkar zərərçəkənin bu kimi psixoloji xüsusiyyətlərindən xəbərdar olduğu üçün, bu biliyin, əldə edilmiş bu məlumatların nəticəsi kimi o, öz cinayətinin həyata keçirilməsi üçün buna istiqamətlənən əməllər seçir və onu həyata keçirir.

İntihar həddinə çatdırılmanın və yaxud şəxsi özünü öldürmə həddinə çatdırmanın səbəbləri müxtəlif ola bilər: şəxsə qarşı qərəzli münasibət, mənfəət və əlavə gəlir əldə etmək üçün rəqiblərin aradan qaldırılması, zərərçəkənin mülkiyyətinin ələ keçirilməsinə və ya mülkiyyət asılılığından qurtamağa cəhd və s.

Özünü öldürmə həddinə çatdırmanın qarşısının alınması üçün kompleks sosial-iqtisadi, siyasi, psixoloji, hüquqi və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Eyni zamanda fərdi profilaktika tədbirləri böyük əhəmiyyət daşıya bilər.

Bu cinayət əməllərinin ümumi profilaktikası məqsədi ilə istehsal müəssisələrində, xidmət sahələrində, təhsil ocaqlarında, tibbi müəssisələrdə, əyləncə və istirahət yerlərində kompleks tədbirlər görülməli, izahat və marifləndirmə işləri aparılmalı, insanlara qarşı yönəli biləcək fiziki və psixoloji təziqin baş verməməsi üçün inzibati və ictimai təsir tədbirləri gücləndirilməli, ailə-məişət münasibətlərinin böyüməsinin qarşısı alınmalı, bütün bu işlərdə sosioloqların, psixoloqların, konfliktoloqların, seksopatoloqların və s. xidmətlərindən maksimum istifadə edilməlidir. Aparılan kompleks tədbirlər prosesində sahə müvəkkillərinin və digər qurumların imkanlarından maksimum yararlanmağa çalışılmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: "Hüquq Yayın Evi", nəşriyyatı, 2017
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. "Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2019
3. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года.
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
4. Уголовный кодекс Украины 5 апреля 2001 года.
https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30418109
5. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 года.
http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1977

EXISTING PROBLEMS IN CRIMINAL LAW REGARDING INCITEMENT TO SUICIDE

A.E.Gasimov, Z.Z.Guliyev

SUMMARY

This work presents a broad comparative analysis of a crime which falls under Article 125 of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan (incitement to to suicide). The reasons for suicide are discussed and suggestions are made to prevent these crimes.

**СУЩЕСТВУЮЩИЕ ПРОБЛЕМЫ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ
ОТНОСИТЕЛЬНО ДОВЕДЕНИЯ ДО САМОУБИЙСТВА**

А.Э.Гасымов, З.З.Гулиев

РЕЗЮМЕ

В статье проведен широкий сравнительный анализ уголовного преступления, совершенного по статье 125 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики (доведение до самоубийства). Исследованы причины самоубийства, даны конкретные предложения по предупреждению этих преступлений.

Məqalə redaksiyaya 19 aprel 2019 tarixində daxil olmuş, 21 aprel 2019 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.